

Аутор: Милан Живанчевић (1990), 2. разред Гимназије у Смедереву, Смедерево

Спомен-костурница страдалих у петојунској трагедији 1941. године

Апстракт: Рад је посвећен спомен-костурници страдалих у експлозији муниције у смедеревској Тврђави 5. јуна 1941. године. Говори о експлозији муниције и њеним последицама, о доношењу одлуке од стране Комесаријата за обнову Смедерева о подизању спомен-костурнице, о току градње спомен-костурнице и проблемима који су пратили њену градњу, њеном изгледу и о каснијим поменима испред Спомен-костурнице.

По капитулацији Краљевине Југославије Вермахт је спровео акције прикупљања ратног материјала поражене југословенске војске. Материјал сакупљен на просторима Србије и Македоније возовима је доношен у Смедерево, одакле је требало да Дунавом буде транспортован за Аустрију. Од средине априла до почетка јуна 1941. године Немци су прикупили огромну количину разног ратног материјала и ускладиштили га у смедеревској Тврђави.¹ Процењује се да се у тренутку експлозије у Тврђави налазило око 1000 вагона ратног плена, од тога чак 300 вагона експлозива екразита и шедита.²

У 14 часова и 14 минута 5. јуна 1941. године експлодирао је немачки ратни плен смештен у смедеревској Тврђави. Ударни талас експлозије кретао се брзином од 5000 метара у секунди и имао снагу од 10 000 000 коњских снага и разорио већи део града.³

Експлозију муниције у Тврђави највероватније је изазвала висока температура и оптичке справе на топовима које су појачале сунчеву топлоту и запалиле лако запаљив барут, а експлозија се даље пренела ланчано на екразит, шедит и на велику количину пушчане и артиљеријске муниције.⁴

Најтрагичнија последица експлозије је свакако велики број настрадалих грађана који су се у време експлозије затекли на железничкој станици или у њеном непосредном окружењу.⁵ Процене о настрадалима у експлозији достижу бројку од чак 4000 погинулих, али се већи број аутора спори око такве процене.⁶ Дана када се експлозија догодила било је много људи на станици и у центру града, јер је био пијачни дан, вршена је промена новца, тако да се у том тренутку у граду налазио велики број људи из целог среза. Међу погинулима било је и чиновника из Новог Сада и Београда, јер је седиште Бановине било

¹ Станковић, Мирослав, Трагање за истином, НИГП „Радојковић“, Смедерево 2001, стр. 25. (у даљем тексту: Станковић, Трагање за истином)

² Стефановић, Аранђел, Хроника о експлозији муниције 5. јуна 1941. год у Смедереву, рукопис у Народној библиотеци у Смедереву; процена инжењера Чеде Живановића

³ Станковић, Трагање за истином, стр.28.

⁴ Стефановић, Аранђел, н. д.

⁵ Железничка станица се тада налазила у непосредној близини места експлозије.

⁶ О броју погинулих се већ 50 година шпекулише, на спомен-костурници су узидане плоче са 485 имена, али велики број жртава је остао неименован. У ратном дневнику немачког пуковника стоји број од 600 погинулих цивила, док др Леонтије Павловић сматра да се број погинулих креће између 800 и 2000 и да је број од 4000, који се често среће у литератури, претеривање.

премештено из Новог Сада у Смедерево.⁷ Међу жртвама се нашао и велики број ученика Смедеревске гимназије који су тог дана примали сведочанства.⁸

После експлозије муниције у Смедереву, влада генерала Милана Недића је за комесара за обнову Смедерева именовала Димитрија Љотића. На основу уредбе о изванредним овлашћењима за обнову Смедерева Димитрије Љотић је именован за председника Општине града Смедерева. Основан је фонд за обнову разрушеног града са Димитријем Љотићем на челу.⁹

Доношење одлуке о градњи спомен-костурнице

По формирању, Комесаријат за обнову Смедерева је донео одлуку о градњи једне опште гробнице – костурнице, на гробљу, за све погинуле у овој катастрофи. Планирано је да костурница буде завршена за годишњицу експлозије, односно 5. јуна 1942. године.¹⁰

Комесаријат је донео одлуку да за главног архитекту изабере Александра Дерока. Архитекта Александар Дероко је прихватио понуду да изради архитектонске планове за обнову Смедерева и пројектује спомен-костурницу страдалих.¹¹ На седници Саветодавног одбора 15. фебруара 1942. године званично је донета одлука да се ангажују архитекте Александар Дероко и Бранко Којић ради изградње порушеног дела Смедерева у српском фоклорном стилу и спомен-костурнице.¹² Спомен-костурница је пројектована у српско-византијском стилу, заснованом на поштовању националног средњовековног градитељства.¹³

Одлучено је да се спомен-костурница подигне на смедеревском гробљу, на платоу у централном делу гробља у хармоничној целини са црквом Успења пресвете Богородице Богородице из 15. века¹⁴ са којом би формирала једнакокраки троугао.¹⁵

Ток градње и проблеми на које су наилазили неимари

Пројекат архитекте Александра Дерока је прихваћен на седници Саветодавног одбора Комесаријата, марта месеца 1942. године, а истог месеца су почели радови на изградњи објекта. Прво је приступљено уклањању објеката који су планом били

⁷ Живанчевић, Милан, Интервју са Славком Новичић, вођен 11. септембра 2006, 12. (у даљем тексту: Живанчевић, интервју С. Новичић)

⁸ Јовановић, Небојша, Смедерево је било добро обновљено, НИГП „Радојковић“, Смедерево 2001, стр. 112

⁹ Јовановић, Небојша, н. д, стр. 108.

¹⁰ Стефановић, Аранђел, н. д.

¹¹ Историјски архив у Смедереву, фонд Комесаријата за обнову Смедерева, Изградња костурнице и зграде чувара гробља 41-43, „Писмо архитекте Александра Дерока“, 29. мај 1942. године (у даљем тексту: ИАС, Комесаријат)

¹² Исто, „Извештај са седнице Саветодавног одбора“, фебруар 1942. године

¹³ Касалица, Владислав, „Једно градитељско остварење Александра Дерока у Смедереву“, Гласник ДКС бр. 13, стр. 132-133

¹⁴ Сагласност је дала и Црквена општина Смедерево.

¹⁵ ИАС, Комесаријат, „Архитектонски планови Спомен костурнице“

предвиђени за рушење.¹⁶ Најпре је срушена припрата цркве Успења пресвете Богородице, коју су подигли у 19. веку преци Димитрија Љотића. Одлуку о рушењу припрате донео је шеф Техничког одељења, Данило М. Стакић, на основу извештаја надзорног архитекте да се она „као доцнији груб и ружан додатак уклони“.¹⁷ На одлуку о рушењу су такође утицала велика оштећења припрате од експлозије и недостатак простора за изградњу будуће костурнице. На истом простору је требало уклонити и једну гробницу. За предузимача и извршиоца радова је био изабран Миливоје Антић, предузимач из Пожаревца, за излитицирану суму од 1 005 000 динара, а Изванредни комесаријат је за надзорни орган изабрао архитекту Михаила Вулчевића.¹⁸

По завршетку ових радова, прешло се на подизање објекта. Зидови костурнице су подизани од црвене опеке, које су по уградњи у зид и фуговању изрибане са црвеном циглом, по плановима Александра Дерока, и тако је добијена добро углачана површина цигала.¹⁹ Западни зид је укопан у падину брда на коме се гробље налази и њиме се костурница ослања на брдо.²⁰

Међутим, радови нису ишли по плану јер су се пред градитељима појавили многобројни проблеми, који су понекад били скоро нерешиви. У тадашњој, ратом разореној Србији, владала је велика несташица и глад, тако да су се средства за извођење радова тешко налазила. Средства су обезбеђивана разним добровољним прилозима, које су у то време били малобројни, и кредитима, којима је општина све дубље тонула у дугове. Велики проблем је представљао недостатак стручних радника, који су отишли у Немачку на присилни рад. Зидало се обичном, лошом циглом, јер механичке није било.²¹

Радници запослени на изградњи спомен-костурнице су углавном били мобилисани грађани Смедерева и сељаци из околних села. Била су мобилисани сви узраси мушкараца радно способних за рашчишћавање града и изградњу спомен-костурнице.²² Радови су били потпуно обустављани у време жетви и осталих важних пољопривредних радова, што је додатно успоравало изградњу. Новчану накнаду за рад су добијали само стручни радници запослени на грађевини, а мобилисани радници су примали само дневни оброк, који није био редовно дељен. Неретко су мобилисани радници избегавали рад јер су морали да се старају о својим породицама, а услови за живот у Смедереву су се временом све више погоршавали. Највећи проблем је био недостатак хране и стамбеног простора.²³

Проблем су представљале и подземне воде које су одроњавале тек прокопане темеље и стварале читаве бујице блата. Западни зид се морао узидати у падину брда, али је то било тешко изводљиво због недостатка радне снаге и велике количине расквашене земље која се морала одстранити. Често су се радови обављали и ноћу, под изузетно лошим условима за рад. Лоша ситуација у граду и недостатак хране приморавали су и то мало радника да се селе из Смедерева. Тако се 13. јуна 1942. године предузимач жалио да

¹⁶ Исто, „Извештај са седнице Саветодавног одбора“, март 1942. године

¹⁷ Исто, „Извештај шефа техничког одељења инж. Данила М. Стакића“, 22. март 1942. године

¹⁸ Исто, „Грађевински дневник предузимача Миливоја Антића из Пожаревца“, стр 1.

¹⁹ Исто, „Архитектонски планови Спомен костурнице“

²⁰ исто

²¹ Исто, „Грађевински дневник предузимача Миливоја Антића из Пожаревца“, стр. 25.

²² Живанчевић, Милан, Интервју са Војиславом Новичићем, вођен 11. септембра 2006, стр. 11.

²³ Живанчевић, интервју С. Новичић, стр. 13.

је принуђен да обустави градњу јер радници жању жито, а други се нису могли наћи јер су напустили Смедерево зато што „извесно време Комесаријат није давао довољне количине хлеба“.²⁴

У више наврата надзорни инжењер Михаило Вулчевић је тражио од Комесаријата да хитно добије списак имена погинулих у експлозији, како би се израдиле мермерне плоче са урезаним именима погинулих. Градско поглаварство је тражени списак инжењеру Михаилу Вулчевићу доставило 22. априла 1942. године, тако да се могло приступити завршним радовима.²⁵

Међутим, сви ови проблеми су утицали да Миливоје Антић, предузимач из Пожаревца, тражи од Комесаријата одлагање рока завршетка радова за 20. август 1942. године. Разматрањем приложених разлога Изванредни (sic!) комесар је 15. јуна 1942. године прихватио овај предлог и одредио да крајњи рок завршетка радова буде 20. август 1942. године. Коначно, радови на спомен костурници су завршени 20. августа 1942. године.²⁶ По одлуци Изванредног комесара за обнову Смедерева Димитрија Љотића 10. октобра 1942. године састала се комисија за преглед и пријем финалних радова на зидању костурнице са звоником на смедеревском гробљу. Овом састанку присуствовали су и надзорни инжењер Михаило Вулчевић и пуномоћник предузимача Миливоја Антића.²⁷ Комисија се поново састала на захтев комесара 26. октобра 1943. године и прегледом књига и завршних радова установила да су сви радови обављени те да се, према томе, предузимачу може вратити задржана кауција.²⁸

Упоредо са изградњом спомен-костурнице обнављало се и разрушено Смедерево. За скоро три године обновљене су и изграђене све јавне зграде. Изграђена су читава насеља на Царини, Папазовцу, Старом граду, Сењаку, Касарни. Архитектонске планове је израдио архитекта Александар Дероко и он је ново Смедерево пројектовао „као летовалиште Београда које ће се „отворити“ према Дунаву и искористити његову лепоту“.²⁹

Коначан изглед

Костурница је постављена западно од цркве Успења пресвете Богородице и такво решење ствара плато троугласте основе. Плато са црквом и костурницом доминира гробљем и околним простором. Архитекта Александар Дероко је свесно искористио положај цркве Успења пресвете Богородице и укључио је у своје планове са жељом да створи компактну целину.³⁰ Овај положај спомен-костурнице штити цркву од клижења

²⁴ ИАС, Комесаријат, „Грађевински дневник предузимача Миливоја Антића из Пожаревца“, стр. 5-24

²⁵ Исто, стр. 56

²⁶ Исто

²⁷ Исто, „Протокол колаудовања о извршним радовима на зидању костурнице са звоником на смедеревском гробљу“, 10. октобра 1942. године

²⁸ Исто, „Протокол суперколаудовања о извршним радовима на зидању костурнице са звоником на смедеревском гробљу“, 26. октобра 1943. године

²⁹ Јовановић, Небојша, н. д, стр. 111.

³⁰ видети прилог бр. 3: План на којем се види положај костурнице и цркве Успења пресвете Богородице из 15. века

земље и атмосферских падавина, чиме је заштићен један значајни историјски и верски објекат.³¹

Спомен-костурница је пројектована у виду arkada са звоником, који доминира грађевином, у средини. На свакој од четири стране су узидани крстови од белог и жућкастог камена.³² Аркаде и звоник су изграђени од јарко црвене цигле: обичне цигле, углачане комадима црвене. Јарко црвена боја фасаде костурнице је одабрана да би подсећала на проливену крв многих страдалих у експлозији муниције у Тврђави.³³ Архитекта Александар Дероко је у својим плановима предвидео и изградњу мртвачнице и црквену канцеларију у оквиру спомен-костурнице, али није дошло до реализације ових планова.³⁴

Спомен-костурница је изведена у облику правоугаоног дугачког трема са једном кулом – звонаром у средишњем делу. Звоник је покривен ћерамидом. Испод крова звоника на све четири фасаде налази се по један правоугаоно-полукружни завршни отвор, који је искоришћен за смештај звона, која су скинута са срушене припрате цркве Успења пресвете Богородице.³⁵ На источној-чеоној страни звоника у доњем делу засечена је у зид једна плитка правоугаоно-полукружна ниша, која је послужила за смештај мермерне плоче са урезаним следећим натписом:³⁶

„У име Оца и Сина и светога Духа тројице једносушне и неразделиве за сећање на ужас којим потресе експлозија шедита и муниције у Тврђави читав град Смедерево 5. 6. 1941. године и прве године, за вечну успомену на оне који том приликом животе погубише и чија су имена заведена под овим сводовима, за сталну опомену живима; да у страху Господњем век проводе, веру чувајући, наду не губећи, љубављу дишући, приликом прве годишњице од тог догађаја, у обнови града Смедерева, подиже се и освети овај звоник и ово опште хранилиште посмртних остатака пострадалих као и друге помрле браће и сестре раније на овом гробљу покопаних”

Северно и јужно од звоника пружа се нижи правоугаони простор у облику отвореног трема. Спомен-костурница се ослања на камене стубове на чеоној страни и западним зидом, укопаним у брдо. Полукружни лукови сазидани су од црвене опеке и тако, повезујући камене стубове, чине аркаду.³⁷ Лукови су међусобно повезани дрвеним гредама, које су данас у лошем стању. Горњи део спомен-костурнице покривен је благо закошеним кровом, који је израђен од армираног бетона.³⁸ Испод крова, на западном зиду,

³¹ ИАС, Комесаријат, „Архитектонски планови Спомен костурнице“

³² видети прилог бр. 4: фотографија бр. 9 Звоник костурнице

³³ Касалица, Владислав, „Једно градитељско остварење Александра Дерока у Смедереву“, Гласник ДКС бр. 13, стр. 132-133.

³⁴ ИАС, Комесаријат, „Архитектонски планови Спомен костурнице“

³⁵ Касалица, Владислав, н. д, стр. 132-133.

³⁶ Видети прилог бр. 4: фотографија бр. 10 Мермерна плоча са урезаним натписом

³⁷ видети прилог бр. 4: фотографије бр. 7 и 8 Данашњи изглед спомен-костурнице

³⁸ Касалица, Владислав, н. д, стр. 132-133.

постављено је шест великих мермерних плоча на којима је уклесано 485 имена настрадалих у експлозији муниције у Тврђави.³⁹

Спомен-костурница после њене изградње

После експлозије муниције у Тврђави многобројне жртве су сахрањене у групној гробници на смедеревском гробљу и било је предвиђено да се ти посмртни остаци преместе у новоизграђену костурницу, али до данас то није урађено. Тела настрадалих одмах по експлозији су организовано била преношена на смедеревско гробље где су била полагана у велику масовну гробницу и поливана кречом. У ту велику гробницу је положено око две хиљаде настрадалих. Пошто је гробница укопана на великој дубини и с обзиром на велики број ту сахрањених, радови на преношењу посмртних остатака из једне гробнице у другу би сигурно дуго трајали и свакако би остали примећени међу грађанством. Али после изградње спомен-костурнице, људи који су пролазили поред гробља нису приметили ни велики број радника нити икакве радове на гробљу. Временом су почеле градом кружити гласине да је све то урађено ноћу како нико не би видео, али у то је ретко ко веровао јер није било довољно радника за то и никакви трагови нису били примећени на гробљу.⁴⁰ Стога је спомен-костурница данас празна, што је потврђено каснијим испитивањем грађевине, а место где се налазила масовна гробница сада је прекривено многим споменицима и гробним местима умрлих који су ту много касније сахрањени.⁴¹

Обележавање годишњице експлозије муниције испред спомен-костурнице

На годишњицу експлозије, 5. јуна 1942. године, одржан је први помен страдалима испред спомен-костурнице, иако она није била завршена. Помену испред спомен-костурнице је присуствовало целокупно свештенство округа, чланови Комесаријата, и становништво Смедерева и околних села. Тада је костурница први пут била освештана. Након завршетка рата сваке године је обележавана годишњица експлозије испред спомен-костурнице.⁴² Последњих година у обележавање овог догађаја све се више укључује Црквена општина. Залагањем Црквене општине 2005. године је организована прва литија, која се кретала од места експлозије па све до спомен-костурнице.

Закључак

Након експлозије муниције смештене у смедеревској Тврђави 5. јуна 1941. године, Смедерево и његови житељи нашли су се у веома тешкој ситуацији. У експлозији је погинуо велики број становника и био је уништен већи део градске инфраструктуре. У циљу превазилажења последица експлозије, влада генерала Милана Недића је именовала

³⁹ Ово није потпун списак имена страдалих јер је велики број жртава остао неидентификован.

⁴⁰ Живанчевић, интервју С. Новичић, стр 13.

⁴¹ Јовановић, Небојша, н. д, стр 112.

⁴² Живанчевић, интервју С. Новичић

посебну управу - Комесаријат за обнову Смедерева, чији је задатак био да управља градом и да руководи његовом обновом. Комесаријат за обнову Смедерева донео је одлуку да се упоредо са обновом града приступи и изградњи спомен-костурнице за све настрадале у експлозији на Старом смедеревском гробљу. Радови на изградњи спомен-костурнице почели су у веома тешком тренуку, када је већи број грађана остао без крова над главом, када је градом владала глад и уз све тешкоће које рат са собом носи. Поред наведеног, на ток изградње утицала је и сложеност пројекта архитекте Александра Дерока и сам положај будуће спомен-костурнице који се налазио на нестабилном земљишту. Ипак, великим залагањем Комесаријата и самих радника, међу којима су били и мобилисани житељи Смедерева и околине, радови на спомен-костурници били су завршени до краја рата.

Извори

Необјављена архивска грађа:

Историјски архив у Смедереву, фонд Комесаријата за обнову Смедерева, Изградња костурнице и зграде чувара гробља 41-43.

Попис коришћених докумената:

- „Архитектонски планови спомен-костурнице“
- „Уговор Комесаријата са Општином Смедерево о градњи спомен-костурнице“, 15. март 1942. године
- „Писмо архитекте Александра Дерока“, 29. мај 1942. године
- „Извештај шефа техничког одељења инжењера Данила М. Стакића“, 22. март 1942. године
- „Протокол колаудовања о извршним радовима на зидању костурнице са звоником на смедеревском гробљу“, 10. октобар 1942. године
- „Протокол суперколаудовања о извршним радовима на зидању костурнице са звоником на смедеревском гробљу“, 26. октобар 1943. године
- „Грађевински дневник предузимача Миливоја Антића из Пожаревца“

Необјављена грађа:

Стефановић, Аранђел, *Хроника о експлозији муниције 5. јуна 1941. године у Смедереву*, рукопис у Народној библиотеци у Смедереву

Штампа и периодика:

Касалица, Владислав, „Једно градитељско остварење Александра Дерока у Смедереву“, *Гласник ДКС* бр. 13, година издања непозната, 132-133.

Интервјуи:

Живанчевић, Милан, Интервју са Војиславом Новичићем, вођен 11. септембра 2006.
Живанчевић, Милан, Интервју са Славком Новичићем, вођен 11. септембра 2006.

Литература

Јовановић, Небојша, *Смедерево је било добро обновљено*, НИГП „Радојковић“, Смедерево 2001.
Станковић, Мирослав, *Трагање за истином*, НИГП „Радојковић“, Смедерево 2001.

Прилози

Прилог 1: Интервју са Војиславом Новичићем⁴³

Милан Живанчевић: Реците ми нешто о себи.

Војислав Новичић: Зовем се Новичић Војислав, рођен сам 14. 5. 1920. године у Михајловцу ту, недалеко од Смедерева.

М. Ж: Када сте дошли да живите у Смедерево?

В. Н: У Смедерево сам дошо '27-'28 тако, отац ми је онда дош'о по је једно време се враћо у село, а ја сам од '32 стално као ученик у трговину ступио. До '42-'43 радио сам у трговини у Смедереву.

М. Ж: Можете ли ми рећи нешто о експлозији у Тврђави 5. јуна 1941. године?

В. Н: То је била катастрофа велика. Ја сам био пошо на станицу, ја и још један друг, и ми тако, то је била пауза у подне од један до три имали смо паузу, и око два сата, два и десет ишо воз, и сад нас је интересовало да видимо ко дође ко иде, а тог дана је био четвртак, била је замена новца и знам да је било доста путника. Онда једна девојка „Ма немој да идеш на станицу“, каже, а то је било ту у центру код цркве негде око два сата, можда неки минут и више, „ајде са мном“, каже, она је ту на Србиној улици радила код једне шнајдерке, учила занат. Ајде идем ја са њом, и тако причамо, и кад смо били горе на брдо, то Карађорђево брдо, ја то знам само како ме је одбацило можда једно десетак метара, а она је пала доле, од оне силне детонације, од оног ваздуха. Ја погледам лево-десно, прашина, дим, пуца! Још је и сутра пуцало. Ја онда сиђем доле према Тириловцу, онда ја сам дошо кући, а становао сам код Ладне воде, војводе Степе улица ту код чесме Ладне воде. Дођем ја кући, мој отац, врата су, како је била она детонација, врата су пала на њега, а он је лежао, и дођем ја, нема ни мајке, ни брата, ни сестре, шта је сад, тражим, гледам, не знаш ди да тражиш. Ајде некако мајка дође ту, она се бринула за мене, и сестра, дође и она, отац је већ лежао, јер она силина од врата када га је ударила он је био мало повређен. Сутрадан онај дим, оно пуцњава још је било, неколко дана је то трајало.

М. Ж: Каква је била ситуација у граду после експлозије?

В. Н: Одмах је било опсадно стање, полиција не да ником унутра, и сад сретнем ја једног официра који је долазио у радњу пазарио, „Шта је са радњом?“, „Ево видите како је, нема ништа.“, кажем, и са њим некако издејствујем да ту робу пребаци мој газда, а он је становао ту код млина.

М. Ж: Када је почело чишћење рушевина?

В. Н: Одмах после експлозије је почело чишћење града. Мобилисана је и покупљена омладина, ја сам био одмах, наше годиште, покупљено старо, младо и неке бараке су направљене у Тврђави те смо тамо становали, као Радна служба, тако се звала. „Ајде да се рашчишћава град“. Били су вагончићи и кола ко је имао све се то чистило и стакло и лом, што је по улици било.

⁴³ Интервју је вођен 11. септембра 2006. године у Смедереву. Војислав Новичић је рођен 1920. године у Михајловцу, данас живи у Смедереву у Словенској 5.

М. Ж: Колико је људи страдало у експлозији и где су били сахрањени?

В. Н: Ту је страдало доста у самом возу, јер воз је требао да крене у два и десет, а он је кренуо у два и дванаест, два минута је каснио, а то ето као што кажу, „као да је намештено“, јер да је кренуо на време не би то било толико жртава. Био је испред станице, где је сад општина, ту је радио рингишил за децу и све је то летело, корпе, како је окретао се рингишил тако је летело. Комади од Тврђаве су летели чак горе до Ладне воде, до Задужбине. То је страхота, само ко је видео, не можете да смислите како је било, ја вам то причам, а Ви млад не можете да схватите и да знате како је то било. После су све који су погинули донешени колима овде на гробље, па је била ископана рака, велика костурница и ту су једне на друге бацали и поливали кречом и „ајде готово терај даље“. То је неколико хиљаде ту жртава сахрањено.

М. Ж: Кажите ми нешто о градњи спомен-костурнице.

В. Н: Мислим да је почела да се гради '42, јер док је то покупљено и организовано. Највише је за рад било мобилисано Смедереваца и сељака из околних села, то је био присиљан рад. Сељаци су долазили, ко је имао кола и радило се по цео дан. То је трајало негде око две године. Доведени су мајстори са свих страна и Дероко је организовао градњу и често надгледао.

М. Ж: Да ли је била исплаћивана новчана накнада за раднике?

В. Н: Нема плата, каква плата, само храна и бежи. Плату су примали само мајстори који су долазили са свих страна. Ми смо тамо становали у тим баракама, и кад дође вода пола метра, ми преко даске лежи, кревети на спрат, тако је то било. Храна није била лоша, Љотић је организовао тај Комесаријат за обнову, давало се одређене намернице. После ме је један официр одредио да идем у Банат и набављам намернице јер је тамо имало и они су продавали, овде тога није било.

М. Ж: Да ли су посмртни остаци пренесени из гробнице у костурницу?

В. Н: Не знам, Мислим да јесу, барем се тако причало у граду, да су то радили ноћу и тајно, али нико није сигуран, јер су прошле три године, а ти људи су били закопани на великој дубини, ко зна да ли је све то било могуће.

М. Ж: Докле сте били у тим баракама?

В. Н: До краја рата, после сам отишао у војску у Ковин, када је капетан питао ко ће добровољно на фронт ја сам се други јавио, али су они на фронт послали само оне који се нису јавили, а ја сам остао ту у околним селима као стража. Под Љотићем је за те три године доста изграђено, пуно нових зграда је подигнуто, а костурница је завршена '43 и освештана са пуно попова и народа.

Прилог 2: Интервју са Славком Новичић⁴⁴

Милан Живанчевић: Реците ми нешто о себи.

Славка Новичић: Име ми је Славка Новичић, а девојачко презиме ми је Новосел, рођена сам у Смедереву 1926. у овој кући где и сад живим.

⁴⁴ Интервју је вођен 11. септембра 2006. године у Смедереву. Славка Новичић је рођена 1926. године у Смедереву, данас живи у Смедереву у Словенској 5.

М. Ж: Где сте се налазили за време експлозије муниције петог јуна.

С. Н: У Смедереву, била сам са школом на систематском прегледу, у оној белој згради где је сад ортопедија, прегледала нас је једна стара Рускиња, била је много добра бака. И кад је почело да пуца све се тресло она нас је све питала ко где живи и упутила нас је да идемо периферијом да не улазимо у град, јер се јако плашила да неко не настрада од свих тих експлозија и шрапнела. Кућа у којој сам живела је од те детонације остала без крова, па смо се ми сналазили, скупљали да се покрије, да не киснемо.

М. Ж: Колико је настрадало људи у експлозији?

С. Н: Много их је настрадало. Ти настрадали људи нису могли да се идентификују, само се по документима могло сазнати [ко су] поједини људи, јер је изгинуло много Новосађана, Београђана, пошто је привремено Бановина била пресељена у Смедерево из Новог Сада, па су службеници Бановине дошли тог дана да приме плату, било је новосадских глумаца, гимназијалци су примали сведочанства и то је био разлог толиког страдања и у возу и околу, јер ко код да се нашао на улици, било је случајева да су људи остајали потпуно наги јер је она силина експлозије све са њих скинула, ужас.

М. Ж: Кажите ми нешто о обнови града после експлозије муниције.

С. Н: Градња је одмах почела, јер је била мобилисана омладина, ко је год био способан, ко је год имао превозно средство сви су морали да дођу да помогну у рашчишћавању града и омладина је поред рада имала и задужења много поверлија, а ови грађани су морали да вуку материјал коњским запрегама и све те лешеве који су скупљани тим коњским запрегама и преношени су до гробља.

М. Ж: Какав је био живот у Смедереву после експлозије?

С. Н: Јако тежак, хранили смо се на бонове, добијало се нешто новца од Комесаријата, али ко је имао много чланова породице то није било довољно, па је радио са стране и сналазио се ко је како могао.

М. Ж: Можете ми нешто рећи о градњи спомен-костурнице?

С. Н: Градња је почела '41-'42, ту су доведени многи радници, који су то требали да ураде онако како треба. Градња костурнице је била веома тешка, јер често није било довољно материјала, па онда наши сељаци су морали свако да носи у својој торбици нешто што ће појести, јер је била велика окудица за храном, доста њих је довођено принудно. Радило се цео дан, од јутра до мрака. Плату за рад су примали само ови стручни радници, а ови помоћни нису ништа примали као накнаду.

М. Ж: Да ли су неки радници одбијали да раде?

С. Н: Сигурно, било је тешко тада живети у Смедереву, ти људи су морали да прво збрину своју породицу, а накнаду за рад нису добијали. И сам знаш да на њиви има пуно да се ради, посебно када је жетва, тако да је тад потпуно обстављана градња.

М. Ж: Када је костурница била завршена?

С. Н: Не знам тачно да ти кажем када је завршена, али се сећам да на сам дан страдања, да је била завршена костурница, ту је био парастос, освештана је костурница, поменути су сви

изгинули. Онда после тога све школе су долазиле да се поклоне сенима на железничкој станици где је одржан један велики парастос.

М. Ж: Да ли су посмртни остаци настрадалих били пренешени из заједничке гробнице на гробљу у костурницу?

С. Н: То је тешко рећи, ја то нисам видела, нико није видео, али се уграду после изградње причало да су их тајно пренели, по мраку, али колико је то тачно не знам. Сумњам да је то уопште било извидљиво, јер су те настрадале полагали у масовне гробнице, које су личиле на оне дугачке, војничке ровове, а они су били дубоки па и преко десет метара у земљу. Ко је сад то могао да раскопава, и тај посао би сигурно захтевао више од једне ноћи. Сада се ту где је била гробница налазе нови гробови, јер се временом гробље ширило, и ко зна шта се испод налази.

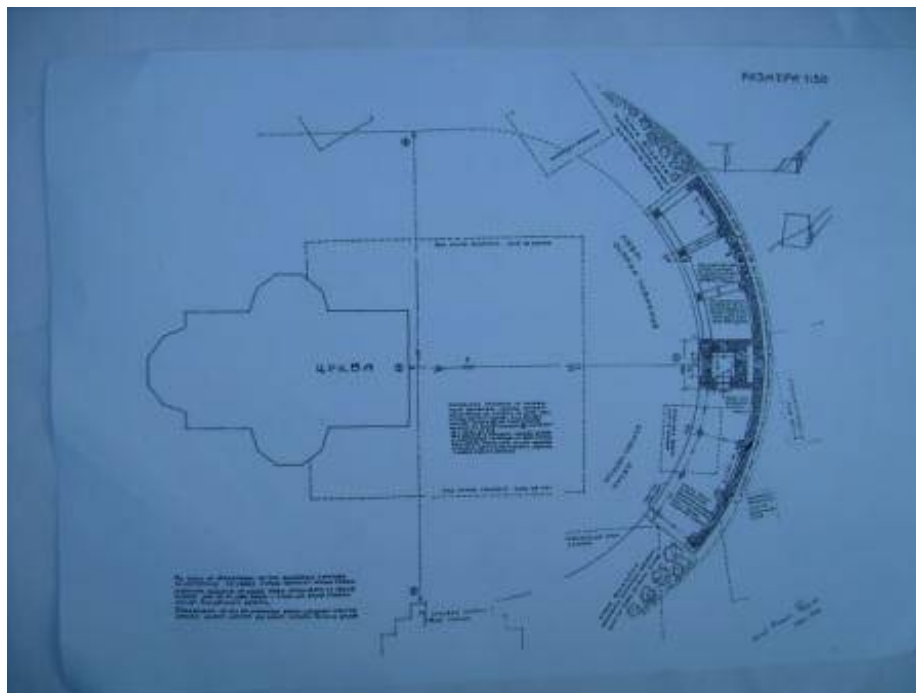
М. Ж: Неки аутори који су писали о експлозији наводе да у спомен-костурници нико није сахрањен, а као разлог наводе да су родбине саме односиле своје настрадале и сахрањивале у породичним гробницама. Да ли се то стварно радило?

С. Н: Тако нешто је просто било немогуће, јер ја знам, игром случаја ја сам живела овде недалеко од гробља и поред дворишта су данима пролазила кола са тим лешевима и ја сам гледала. Већина тих лешева је била изгорела, било је и оних без делова тела, многи нису имали одећу на себи. Полиција није могла да идентификује већину тих људи, него су тражили документа ко је имао и тако су нашли нешто имена, али много је већи број остао неименован. Ти настрадали били су одмах сахрањивани и поливани кречом, тако да родбина просто не би имала времена нити могла да тражи међу свим тим погинулима своје. Ко је сад могао да копа и да тражи своје, то је неизводљиво. Људи су углавном обележавали смрт својих на својим гробним местима уз све обичаје, јер је био такав ред.

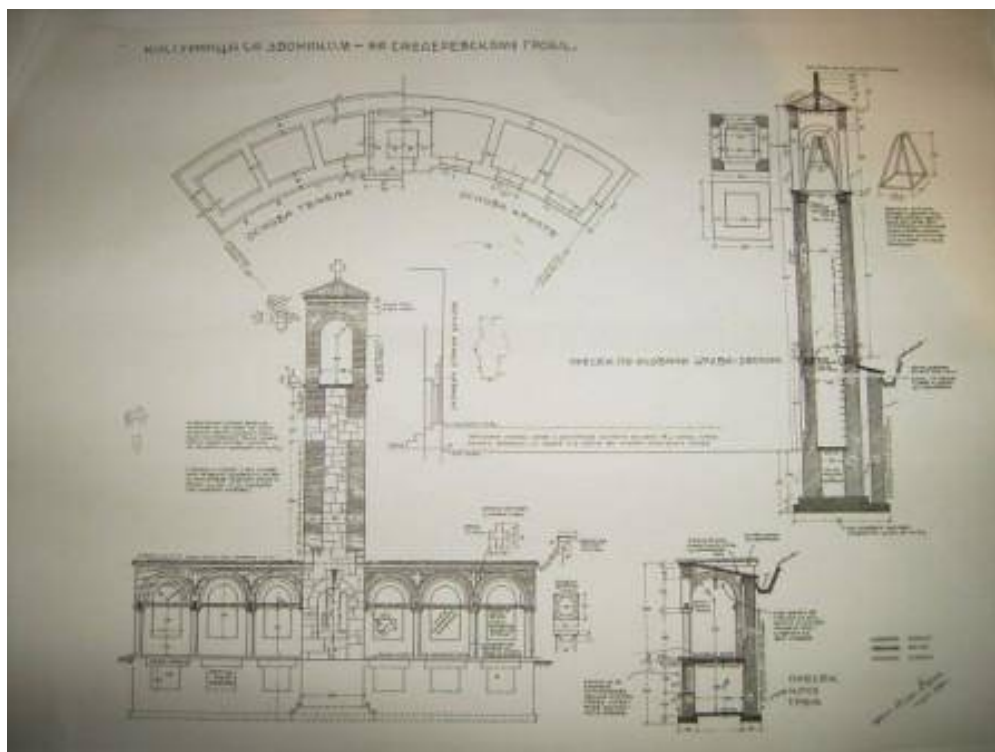
М. Ж: После рата, да ли је настављено верско обележавање 5. јуна испред спомен-костурнице?

С. Н: Да, обавезно, сваке године је петог јуна негде око пола једанаест-једанаест одржаван парастос, сво свештенство из околине Смедерева су далазили да би присуствовали помену, и сво грађанство и много, много је долазило са стране, а најбројнији су били Новосађани.

Прилог 3: Дигитализована одабрана грађа из фонда Комесаријата за обнову Смедерева

ИАС, фонд Комесаријата за обнову Смедерева, Изградња костурнице и зграде чувара гробља 41-43, План на којем се види положај костурнице и цркве Успења пресвете Богородице из 15. века

ИАС, фонд Комесаријата за обнову Смедерева, Изградња костурнице и зграде чувара гробља 41-43, План спомен-костурнице

ПРОТОКОЛ КОМИСИЈЕ

радова на изградњу костурнице са збошником на гробљу у Смедереву.

По решењу Комесаријата Комесаријат бр. 20588 од 21.3.1943 г. потписани чланови комисије састали су се на дан 20 октобра 1943 год. на месту грађевина, поводом су прегледали извршене радове на поменутој згради пројектом одређених докумената и издали следеће:

- 1/ Да је на тај дан извршене радове предвиђене брз готов са поском на дан 20.10.11.1943 год.
- 2/ Да се по тај дан извршене радове још не могу издати једно годишњу дана са дана поменутог тј. од 10.10.1943 год.
- 3/ Да је још извршене радове издати на дан 10 октобра 1943 година.
- 4/ Прегледом извршених радова издати предвиђеном је уочи послије да су се сви радови одржали и да се према томе предвиђеном може издати издати издати.

Сваког органа,
Л. В. М. Радичић

Чланови
Субверкооперативне Комисије,
1/ *Бранко Радичић*
2/ *Јован Радичић*

Председник,
Јован Радичић

ОБРАНА
Бор Тешетског одбора,
Јован Радичић

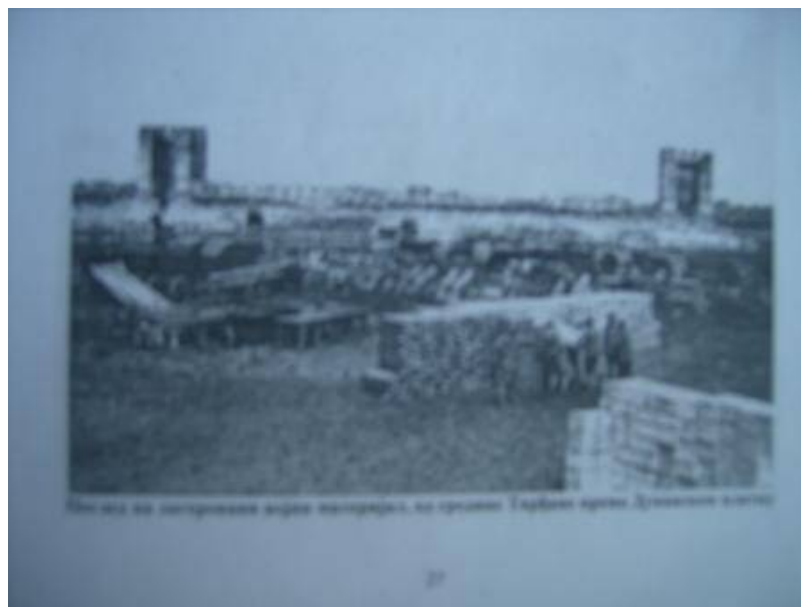
ИАС, фонд Комесаријата за обнову Смедерева, Изградња костурнице и зграда чувара гробља 41-43, Одлука комисија о прихватању завршних радова на спомен-костурници, чиме је њена градња правно окончана

Прилог 4: Фотографије

Фотографија 1.

Артиљеријска муниција и експлозив у смедеревској Тврђави

Фотографија 2.

Муниција и артиљеријска оруђа у смедеревској Тврђави

Фотографија 3.

Центар експлозије на којем се формирало језеро, у позадини остаци куле и зидног платна

Фотографија 4.

Уништени путнички воз у којем се налазило преко 800 људи

Фотографија 5.

Тешко оштећена зграда Среског начелства и лешеве страдалих

Фотографија 6.

Поглед на уништени град

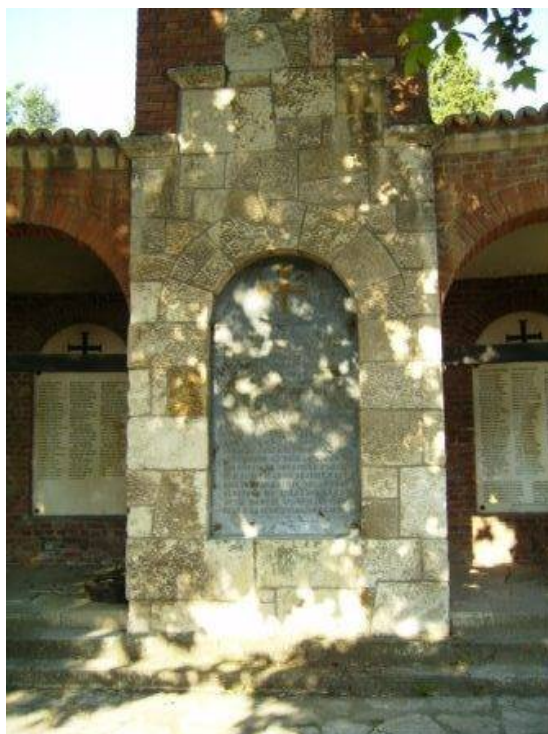

Фотографије 7. и 8.

Данашњи изглед спомен-костурнице

*Фотографија 9.
Звоник костурнице*

*Фотографија 10.
Мермерна плоча са урезаним натписом*